
ՀՈՒՇԵՐ ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի երկարամյա գիտաշխատող Արփիկ Ավետիսյանի՝ տատիկիս (1912–1991) արխիվում մի մաշված, քրքրված կապիչներով թղթապանակ կար: Այն բացելու անհրաժեշտությունը միշտ հետաձգվում էր, քանի որ մյուս՝ առավել հաստափոր ու չափազանց հետաքրքիր բովանդակությամբ նյութերը ժամանակ չէին թողնում բացելու այս մեկը: Եկավ նաև դրա հերթը. դեղին, խունացած էջերին տատիկիս գրամեքենայի ծանոթ տառատեսակն էր: Վերնագիրը չափազանց հետաքրքրեց՝ «Իմ հուշերը՝ կապված Դերենիկ Կարապետի Դեմիրճյանի հետ»: Հուշերի հեղինակը Դերենիկ Դեմիրճյանի սիրելի կանանցից մեկն էր: Տեքստից ակնհայտ էր՝ նա հուշերը տատիկիս է հանձնել այն տարիքում, երբ նրբանկատ ու խելացի երևալու ցանկությունն արդեն ուսերի ետևում էր: Ո՞վ է այս կինը՝ Գայանե Ավետիսյանը (1908–1986): Գ. Մունդուկյանի անվան թատրոնի դերասանուհի: Ինչու՞ է իր հուշերը վստահել տատիկիս: Հուշերն ընթերցելիս՝ պարզվեց, որ տատիկս ու Գայանե Ավետիսյանը նույն դպրոցում են սովորել: Հետևաբար, կարող եմ միայն ենթադրել, որ արդեն հասուն տարիքում նրանք հանդիպել են, և Գ. Ավետիսյանը պատմել է իր հիշողությունները վաղեմի ընկերուհուն:

Չգիտեի՝ Գայանե Ավետիսյանի պատմությունը հայտնի՞ է Դեմիրճյանի կենսագիրներին: Դ. Դեմիրճյանի տուն-թանգարանի վարիչ Կարինե Ռաֆայելյանն ասաց, որ Գայանե Ավետիսյանի մասին գրավոր նյութեր առանձնապես չկան. Դեմիրճյանն իր հուշերում նրան հիշատակել է միայն անվան առաջին տառով կամ ներկայացրել՝ որպես «Գարուն»: Գայանե Ավետիսյանը Վարպետի օրինական կինը չէր: Կ. Ռաֆայելյանը պատմեց, որ, ըստ Վարպետի քրոջ աղջկա՝ Նատալիա Շիրինյանի՝ Դեմիրճյանը զերծ է եղել բոլոր կարգի թուլություններից: Ո՞չ ալկոհոլ, ո՞չ ծխախոտ, սուրճն անգամ միայն կաթով էր խմում: Բայց Վարպետն ունեցել է մեկ թուլություն՝ կանայք: Դեմիրճյանը երկու անգամ օրինական ամուսնություն է ունեցել. առաջին կինը Մարիամ Կանայանն էր՝ Դրաստամատ Կանայանի քույրը: Մարիամը շուրջ 15 տարի փոքր էր Դեմիրճյանից. եղել է նրա սանուհին Թիֆլիսի Մարիամյան-Հովնանյան դպրոցում: Ունեցել են երկու որդի՝ Արտաշեսը, որը մահացել է 2 տարեկանում, և Վիգենը, որն ապրել է մոտ 60 տարի և ունեցել է մտավոր խնդիրներ: Մարիամը վաղ է մահացել: Նրա մահից մի քանի տարի անց Դեմիրճյանը հանդիպել է երկրորդ կնոջը՝ ազգությամբ ռուս Մարիա Միխայլովնա Իվանովային: Մինչ Դեմիրճյանին հանդիպելը՝ տիկին Մարիան արդեն ամուսնացած էր և ուներ որդի, սակայն նրան թողնելով ամուսնու մոտ՝ սկսել է ապրել Դեմիրճյանի հետ: «Եթե հավատանք բանավոր պատումներին,– պատմում է Կ. Ռաֆայելյանը,– այդ կնոջը Դեմիրճյանի համար Չարենցն է փախցրել: Սա վարկած է, որը դեռևս լուրջ հիմնավորումներ չունի: Դեմիրճյանը 37 թ., հասկանալի պատճառներով, շատ խնամքով թաքցրել է իր և Չարենցի մտերմու-

յունը»: Ի դեպ, Մարիա Միխայլովնան հրաժարվել է Դեմիրճյանից զավակ ունենալ՝ մտավախությամբ, թե երեխան կարող է հիվանդ լինել, ինչպես Վիզենը:

Գայանե Ավետիսյանը՝ մինչ Դեմիրճյանի հետ կապվելը, ևս ամուսնացած էր և ուներ որդի: Նրա ամուսինը 1941 թ. զոհվել էր Հայրենական պատերազմում: 1943 թ. ծնվել է 35-ամյա Գ. Ավետիսյանի և 65-ամյա Դ. Դեմիրճյանի որդին: Այս երեխային ևս Վիզեն են կոչել: Հետաքրքիր պատմություն կա. Ավետիք Իսահակյանը, Լևոն Շանթն ու Դերենիկ Դեմիրճյանը որոշել էին որդի ունենալու դեպքում անվանել Վիզեն՝ ի պատիվ Անիի իշխաններից մեկի, որի անունը ևս Վիզեն էր: Երեքն էլ ունեցան արու զավակ: Երեքն էլ նրանց տվեցին Վիզեն անունը: (Լևոն Շանթի Վիզենը 1943 թ. ոմբակոծության ժամանակ իր հարսնացուի հետ զոհվել է): Վիզեն Դեմիրճյանը մահացավ 2013 թ.: Հենց նա էլ իր մոր՝ Գ. Ավետիսյանի լուսանկարները փոխանցել է Դ. Դեմիրճյանի տուն-թանգարանին:

Հրապարակվող հուշերը ներկայացվում են կրճատումներով և խմբագրված:

ԼԻԼԻԹ ԱՎԱԳՅԱՆ

ԻՄ ՀՈՒՇԵՐԸ՝ ԿԱՊՎԱԾ ԴԵՐԵՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆԻ ՀԵՏ

Ես փոքր հասակից զրկվել եմ հարազատ հորից, և խնամքս տարել է իմ մեծ եղբայր Մաթևոս Հարությունի Ավետիսյանը, որն ավարտել է Էջմիածնի ճեմարանը: Նրա ուսուցիչն է եղել Մեծ Կոմիտասը, և հենց դա էր պատճառը, որ ես մանուկ հասակից սիրել եմ արվեստը, երգն ու երաժշտությունը: Մեզ մոտ էին հավաքվում երաժիշտներ Ռոմանոս Մելիքյանը, Արմեն Տիգրանյանը, Շարա Տայանը, որոնք մեր տանը կատարում էին «Անուշ» օպերայի փորձերը:

Եղբայրս ջութակ էր նվագում, հաճախ էր լինում անգլիական մանկատանը (ներկայիս Թումանյան փողոցում, անցյալում՝ Դոկտորսկայա 20): Մանկատունը մեր տան դիմաց էր, որի սաները բեմադրում էին ներկայացումներ, գլխավոր դերերում խաղում էին մանկատան սաներ Պարոնիկյան Մայրանուշը (Թութուշ), այժմ՝ ՀՄՄՀ վաստակավոր դերասանուհի: Ես էլ մինչ դպրոցն ավարտելը մասնակցում էի թատերական խմբակներում (ինքնագործ): Երբ բեմադրեցինք Պանջուլագյանի «Մասոն վարդապետի հարսանիքը», սովորում էի 8-րդ դասարանում, խաղում էի Նազլուի դերը, իսկ գլխավոր դերը կատարում էր Գուրգեն Մելիքսեթյանը՝ Աբել: Դպրոցն ավարտելուց հետո ինձ ձգում էր արվեստը, և ես ընդունվեցի Վավիկ Վարդանյանի թատերական ստուդիա, որտեղ ուսանում էին նաև Ժենյա Մկրտչյանը, Թամարա Դեմուրյանը, Էդիկ Համբարձումյանը (օպերետի դերասան), և հենց առաջիկա երկու ամսվա ընթացքում խաղացի պատասխանատու դեր, որից հետո Արվեստի վարչությունն ինձ մեկ տարով ուղարկեց Նոր Բայազետի թատրոն՝ աշխատանքի:

1936–37 թթ., Նոր Բայազետի թատրոնում աշխատելուց հետո, ընդունվեցի Գ. Մունդուկյանի անվան թատրոն, որտեղ ինձ մեծ աջակցություն էր ցույց տալիս ընկ. Մելիքսեթյանը (այն ժամանակ նա աշխատում էր Արվեստի տանը

և զբաղեցնում էր պատասխանատու պաշտոն: Ավելի ուշ նա Արվեստի և գրականության թանգարանի տնօրենն էր):

Այն ժամանակ Գ. Մունդուկյանի անվան թատրոնը հին շենքում էր, 1938 թ. փոխադրվեցինք նոր շենքը (ներկայիս): Սկզբում աշխատում էի՝ որպես կրտսեր դերասանուհի, ապա դերասանուհի:

1941 թ. մեկնեցինք Մոսկվա՝ հայկական արվեստի տասնօրյակին մասնակցելու, որտեղ և լսեցինք սկսվել է Հայրենական մեծ պատերազմը: Արդեն ավարտել էինք մեր 10-օրյակը: Ահավոր խառնաշփոթ էր: Ես առաջին անգամ էի Մոսկվայում, և հանկարծ պատերազմ, այն էլ ինչպիսի՝ անսպասելի պատերազմ: Այդ ժամանակ ինձ մոտեցավ Դերենիկ Դեմիրճյանը՝ Վարպետը, օգնեց ճամպրուկներս դնել գնացքում և ասաց. «Դուք գնացեք, իսկ մենք կգանք մյուս գնացքով»: Այդ պահին նա իր գրպանից հանեց մի փոքրիկ բլոկնոտ և խնդրեց, որ հայտնեմ իմ հասցեն՝ իբր ցանկանում էր հեռագրել հարազատներին, որ գան ինձ դիմավորելու: Իսկապես այդ էր պատճառը, թե մեկ ուրիշ բան, չգիտեի:

Երբ մենք հասանք տեղ, աննկարագրելի էր՝ ինչ էր կատարվում կայարանում. լաց ու ողբ, բոլոր ապրանքատար և մարդատար գնացքները լիքն էին ռազմաճակատ մեկնող երիտասարդներով: Փողոցները դարձել էին ամայի, պակասել էին տղամարդիկ: Չորս կողմը գոռում-գոչյուն էր: Այդպես էլ ինձ ոչ ոք չդիմավորեց, և մենք ընկերներով ամենքս գնացինք մեր տները:

Ես գնում էի փորձի: Մի քանի օրից հետո տուն եկա, և մայրս ասաց, որ մի շատ պատկառելի մարդ եկել ու ինձ է հարցրել ու նկարագրեց նրա արտաքինը: Ես անմիջապես կռահեցի, որ դա ինքը՝ Վարպետն է եղել: Մայրս ասաց, որ նրան հետաքրքրել է, թե արդյոք շատ եմ հուզվել, և հայտնել, որ շուտով հաղթանակ կլինի, մերոնք շուտ կվերադառնան: Միայն խնդրել է հայտնել ինձ, որ ես հաջորդ օրը փորձից հետո լինեմ տանը:

Մենք բեմադրում էինք «Երկիր հայրենին», և Վարպետը միշտ լինում էր մեր փորձերին:

Մեկ անգամ, փորձից հետո, ինձ մոտեցավ Դեմիրճյանը և հարցրեց անունս: Պատասխանեցի, որ իմ անունը Գայանե է, բայց իմ հարազատներն ինձ «Գարուն» են ասում: Նա ասաց, որ իմ անունը լավն է, որ ինքը շատ է սիրել այդ անունը և այդ անվան հետ շատ հուշեր ունի կապված, որ ես էլ այդ անվան տիրոջը շատ եմ նման: Ես, իհարկե, ոչինչ չկռահեցի: Երկար տարիներ անց, ուրիշի միջոցով, իմացա, որ Դեմիրճյանի առաջին կինը եղել է իր աշակերտուհին և անունն էլ եղել է Մարիամ: Այնժամ ես ամեն ինչ հասկացա:

Նա փորձերի ժամանակ միշտ սև բերետ էր կրում, բայց մի քանի ամիս հետո փորձերին մասնակցում էր առանց բերետի, և աղջիկները (Դորա Այարտյանը, Բելա Իսահակյանը, Մենին և այլն) կատակով ասում էին. «Գայանեն Վարպետին ջերմացրել է, ըստ երևույթին. նա էլ բերետ չի հագնում»: Եվ ոչ մի հետին միտք: Վարպետն իր վարքագծով և վարվելաձևով այնպես կարողացավ ինձ իր հետ կապել, որ ես մեծ բավականությամբ զրուցում էի նրա հետ: Մի անգամ, փորձից հետո, նա առաջարկեց ինձ իր հետ գնալ իր տունը՝ Աբովյան փողոց. քանի որ ես երաժշտություն շատ էի սիրում, նա խոստացավ ինձ համար ջութակ նվագել: Բայց ես փորձից հետո մյուս մուտքով գաղտնի հեռացա թատրոնից, որպեսզի նա ինձ չտեսներ և իր տունը չտաներ, քանի որ

նրա տանը հիվանդ տղա կար՝ իր տղան՝ Վիգեն անունով: Ճիշտն ասած, ես վախենում էի, որ կգնամ ու կտեսնեմ նրան:

Հաջորդ օրը Վարպետը, մինչև փորձի վերջանալը, հարցրեց, թե ինչո՞ւ եմ ես խուսափել իր տունը գնալուց. ինչպե՞ս էր նա այդ կռահել, չգիտեմ: Նա թատրոնից դուրս ինձ Գարուն էր անվանում (իր «Գարուն» ժողովածուն էլ նվիրել է ինձ ու գրել՝ «Հեղինակից՝ Գարունին») և շատ էր ցանկանում ինձ հարազատ լինել և ասաց.

– Գարոն, դու վախեցար իմ որդուց, նա տանը չէ, մեկ օր մնալու է քրոջս մոտ:

Ես համաձայնվեցի և գնացի նրա հետ իր տուն: Ներս մտնելուն պես, իր սովորության համաձայն, նա լվացվեց, ինձ առաջարկեց նստել, որից հետո անցանք իր առանձնասենյակը: Նա վերցրեց ջութակը և ասաց. «Դուք գնացեք ճաշասենյակ և այնտեղից ավելի լավ կլսեք իմ նվագը»: Ես գնացի, և նա սկսեց նվագել «Ալմաստ. օպերայից Աշուղի արիան»: Ես այդ պահին կարծես վերացել էի աշխարհից, ուղղակի հրաշք էր, և ես ցանկացա դրան ձեռքից նայել ու համոզվել՝ իրո՞ք նա էր նվագում, եթե այո, ինչու՞ ինձ ասաց՝ գնացեք ճաշասենյակ: Եվ ես համոզվեցի, որ իսկապես ինքն էր նվագում, բայց ինչպիսի՞ դեմքի միմիկա ուներ, հնարավոր չէ նկարագրել: Ես անմիջապես հեռացա դռնից, որպեսզի այդ սպասվորությունը միշտ մնա ինձ համար՝ որպես մի գեղեցիկ հուշ:

Վարպետն ինձ համար գրամեքենա գնեց, և ես հաճախ սպագրում էի նրա աշխատությունները: Մի անգամ իմ եղբոր աղջիկը՝ Օֆիկը, եկավ ինձ մոտ. գործ ուներ տպագրելու: Վարպետը նրան տեսնելով տպագրելիս՝ շատ ուրախացավ և ասաց. «Դուք է՛լ տպագրել գիտե՞ք»: Դեմիրճյանի գնած գրամեքենայով տպագրել ենք նաև բանաստեղծ Մարմենի աշխատանքները: Մի անգամ Վարպետը հարցրեց, թե ե՞ս եմ Մարմենին ասել, որ գրամեքենան ինքն է գնել, պատասխանեցի՝ այո՝:

Նա անչափ ուրախանում էր, երբ նամակ էր գալիս ռազմաճակատում գտնվող իմ եղբորից, ուրախանում էր եղբորս գրած լավ լուրերից: Մեկ անգամ էլ զինվորական տարագ հագած եկավ ու ասաց, որ եկել է ինձ տեսնելու, քանի որ որոշել է մեկնել ճակատ: Մայրս շատ զարմացավ և ասաց. «Բա Դուք կդիմանա՞ք այդ դժվարին պահերին»: Նա միայն պատասխանեց. «Մայրի՛կ ջան, հայրենիքի սերն է կանչում»:

Ես ցանկանում եմ գրել նրա բնավորության որոշ գծերի մասին:

Նա միշտ, երբ գալիս էր մեր տուն, առաջին հերթին հետաքրքրվում էր մեծ որդուս ուսման գործերով, նոր միայն զբաղվում փոքրիկ Վիգենով: Մայրս փոքրիկ Վիգենին սովորեցրել էր խավիժ ուտել. մի «պոչով. աման ունեինք, որով կերակրում էինք նրան: Դեմիրճյանն ասում էր. «Գնա տատիկին ասա՛ք, որ պոչով ամանով քեզ խավիժ ուտացնի», իսկ ինքը զբաղվում էր մեծ տղայիս՝ Ռադիկի դաստիարակմամբ, որը 11 տարեկան էր: Հայրը զոհվել էր 1941 թ. դեկտեմբերին, Կերչում:

Դեմիրճյանը մեր ընտանիքում իրեն այնպես հարազատորեն էր դրսևորել, որ տղաս հոր բացակայությունը չէր զգում: Իսկ եթե մի օր չէր գալիս, անմիջապես տղաս հարցնում էր. «Մամա, ինչու՞ Դերենիկ քեռին չեկավ»: Վարպետը հաճախ ասում էր ինձ ու մայրիկիս. «Լավին՝ լավով, վատին՝ վատով պա-

տասխանելն առնտուր է: Աշխատեք վատությունը լավով հատուցել, որպեսզի նրա հոգեբանության վրա ազդեք»:

Մի անգամ ավագ որդու բերանում թուղթ նկատեցի և ասացի, որ հանի բերանից, նա պատասխանեց. «Ապա ինչպե՞ս է մեծ Վիզենը միշտ թուղթ ուտում»: Այն ժամանակ ներս մտավ Վարպետը և անմիջապես ինձ ասաց, որ ես իրենց մենակ թողնեմ (նախասենյակում նա լսել էր մեր խոսակցությունը): Նրա գնալուց հետո տղաս պատմեց, որ Վարպետը նրան հարցրել է. «Այդ թուղթը, որ դրել էիր բերանդ, ի՞նչ էիր զգում՝ գրա՞ծ թուղթ էր, թե՞ մաքուր»: Եվ որպեսզի տղաս դուրս գա այդ վիճակից, պատասխանում է, որ թուղթը գրած էր ու շատ համով: Հաջորդ օրը Վարպետը նորից հետաքրքրվեց, թե Ռադիկը նորից է թուղթ ուտում: Ասացի, որ դա ուղղակի պատահականություն էր, որ ես նրա բերանում մի փոքր թղթի կտոր էի նկատել և բարկացել վրան:

Մեծ Վիզենին մի անգամ բերեց մեզ մոտ. առաջին անգամ էր: Նա ցանկանում էր, որ մեր աչքն էլ սովորի: Երբ ես թատրոնից եկա տուն, մայրս ինձ զգուշացրեց, որ Վարպետն ու տղան մեր տանն են: Երբ ես ներս մտա, մեծ Վիզենը ժպտալով սկսեց դիվանի վրա թռչկոտել: Ես մի պահ վատ զգացի: Հենց որ Դեմիրճյանն ասաց. «Վիզե՛ն, չի կարելի», նա անմիջապես թողեց:

Եվ նա զգաց, որ մեզ համար, հատկապես փոքր Վիզենի համար, դժվար է նրա հետ միասին լինելը:

Վարպետը շատ էր սիրում մայրիկիս հետ զրուցել, անմիջապես գրպանից հանում էր փոքրիկ բլոկնոտը: Մայրս ոչ թե խոսում էր թվականներով, այլ իրադարձություններով. «խոլերի (խոլերայի – Լ. Ա.) տարին, գնացքը որ եկավ, Խրիսյան Հայրիկի ժամանակ, Լորիս Մելիքովի ժամանակ», և Դեմիրճյանն անմիջապես գրի էր առնում՝ ինչ մայրս պատմում էր իր հիշողություններից, որոնք կապված էին թուրքերի հետ:

Մի անգամ ասացի, որ երեխաները կոշիկ չունեն, մրսում են (պատերազմի տարիներն էին), Վարպետը խորհուրդ տվեց կոշիկների մեջ և մեջքին թերթեր դնել. տաք կպահի: Ես կատարեցի նրա խորհուրդը, և, իսկապես որ, դա շատ էր օգնում:

Նա պատմեց, որ իր տուն մի ուսանող է գնացել և ապշած տնտղել է բնակարանը՝ փոխանակ իրեն նայելու. ուսանողն ուղղակի զարմացել է, որ Վարպետի բնակարանը եղել է շատ համեստ կահավորված: Դեմիրճյանն այդ ուսանողին ասել է. «Հարգելի՛ ուսանող, եթե Դուք եկել էք՝ ինձ հետ զրուցելու, ապա խոսեք ինձ հետ, իսկ եթե Ձեզ իմ տան կահ-կարասին է հետաքրքրում, գնացեք ունիվերսիտետ և տեսեք՝ այնտեղ ինչ կահ-կարասի կա»: Նա, առհասարակ, շատ համեստ մարդ էր և նման բաներին երբեք ուշադրություն չէր դարձնում և միշտ ասում էր. «Աշխատիր խոհանոցի հարուստ լինի» (սննդի տեսակետից):

Մեկ անգամ Վարպետը ջութակով եկավ մեզ մոտ և սկսեց նվագել՝ առանց նոտաների: Եղբայրս, որ նույնպես ջութակ էր նվագում, ուղղակի շատ գովեց և հիացավ նրա հիշողության վրա: Նա դարձյալ նվագեց մյուս սենյակում, իսկ մենք լսում էինք ճաշասենյակից:

Մայրս ձեռերին միշտ յուղոտ փլավներ էր պատրաստում, իսկ որպեսզի մայրս չնեղանար, Վարպետն ասում էր. «Շատ զգույշ իմ ասիսեն փոխիր և առանց յուղի փլավ տուր. յուղը վտանգավոր է»:

1943 թ. ահավոր վիճակի մեջ էինք, քաղցած, չգիտեի՝ ինչ անել, մանավանդ փոքրիկ Վիզենը երեք ամսեկան էր. ամեն ինչ վաճառում էինք, որպեսզի մեր գոյությունը պաշտպանենք (այդ մասին Վարպետը գրել էր իր նամակներից մեկում, որը հանձնել եմ Արվեստի և գրականության թանգարանին. «Եկա, երեխաներին տեսա, շատ էին նիհարել, և քո իրերը վաճառել են լուքարդում (հարևան Ռոզան ասաց այդ մասին): Ինչո՞ւ ես ինձնից պահել»): Ես չէի ուզում, որ Վարպետը հուզվեր մեր վատ ապրելու կապակցությամբ: Եղբորս տղան էլ մեզ մոտ էր, մայր չունեք, հայրն էլ ռազմաճակատում էր:

Մյուս օրը Վարպետը շատ ուրախ տրամադրությամբ եկավ և ինձ ասաց. «Թող թատրոնը, որ երեխաները և դուք սովամահ չլինեք: Ես խոսել եմ Մենդա-միության նախագահ ընկ. Ներսիսյանի հետ (1943 թ.), որ դուք գնաք «Կարմիր հացագործում» աշխատեք, իսկ նրա տղան էլ պետք է գա ինձ մոտ և ջութակի դասեր ստանա»:

Ես մեծ դժվարությամբ թողեցի բեմը և գնացի «Կարմիր հացագործ»՝ աշխատելու. կատարում էի ամեն տեսակի աշխատանք (հաց մաքրել, աման լվանալ), որպեսզի մեր գոյությունը պաշտպանեինք, իսկ եթե հանկարծ սպիտակ հաց էր ձեռքս ընկնում, պահում էի Վարպետի համար, որը երբեմն գալիս էր ինձ մոտ: Սունդուկյանի թատրոնից շատ դերասաններ էին գալիս: Լավ դիրեկտոր ունեինք՝ ընկ. Խաչատուր Վարդանյանը (կոմունիստ էր), նա շատ էր օգնում, հաց էր տալիս, որ տայի նրանց (փորձից էին գալիս): Եվ այսպես մեր կյանքը կանոնավորվեց:

Վարպետը միշտ ասում էր, որ երբ փոքր Վիզենը դառնա տասը տարեկան, ծննդյան օրվա թամադան ինքն է լինելու (և, իրոք, ամեն տարի հունվարի 5-ին կատարում էր ծննդյան օրը): Երբ Վիզենի տասը տարին լրացավ, առավոտյան նա երեխաների հետ անցկացրեց, իսկ երեկոյան արդեն հավաքվել էին բավական մարդիկ, և Վարպետը վերցրեց բաժակը ու խմեց Վիզենի ծննդյան առթիվ և ասաց. «Իմ իդար կատարվեց, ես տոնեցի Վիզենի տասնամյակը» (մինչև 14 տարեկան տեսավ Վիզենին): Բոլորը խմեցին մեծ ուրախությամբ, և սեղանակիցներից մեկն ասաց. «Հարգելի Դեմիրճյան, մաղթում եմ, որ նրա հարսանյաց թամադան էլ լինեք»:

Վարպետն ասաց. «Դեռ մի՛ խմեք, քիչ ինձ լսեք: Մի լոռեցի մի ագռավ ձեռքին՝ գնում է: Մի գյուղացի նրան ասում է. «Այդ ագռավը ի՞նչ է, որ տանում ես, էլ ուրիշ լավ թռչուն չկա»: Նա պատասխանում է. «Ասում են՝ էս ագռավը հարիր տարի ապրումա, հլա տեսնեմ՝ ճիշտ է՞»: Գյուղացին ասում է. «Ճիշտ է, հարյուր տարի կապրի, բայց դու այնքան կապրե՞ս, որ ագռավի մահը տեսնես»: Իհա՛ ըկե, Վիզենի հարսանիքին թամադա կլինեի, բայց ես այդքան կապրե՞մ»: Բոլորը մի պահ լռեցին, հուզվեցին: Այդ ժամանակ ներս մտավ փոքրիկ Վիզենը՝ ձեռքին իր ոսկեմազ կատուն, և մոտեցավ հորը՝ Դեմիրճյանին, խնդրեց, որ կատվին երջիկ տա: Այդ պահին բոլորի տրամադրությունը բարձրացավ, և ծիծաղեցին: Վիզենը շատ էր սիրում իր կատվին և նստած, ուրախ տրամադրությամբ, քեֆ էր անում:

Պետք է ասեմ, որ Վարպետը բավական բարդ բնավորություն ուներ: Երբեմն գալիս էր՝ բարձր տրամադրությամբ: Նա շատ էր սիրում երեխաներին և դեռ բակը չմտած՝ բոլոր երեխաները վազում էին՝ բացականչելով. «Վա յ, Վիզենի պապան եկավ»: Եվ նա բոլորին հրավիրում էր վերն՝ պատշգամբ, ասե-

լով՝ «Սպասե՛ք, հիմա կգամ»: Լվացվում էր և ինձ ասում. «Որո՞շ քաղցրավենիք բեր»: Երեխաները նստում և սպասում էին, որ հիմա Դեմիրճյան պապիկը պետք է մի լավ բանով պատվի իրենց: Վարպետը նստում էր (օրվա հերոսը՝ փոքրիկ Վիզենը, իրեն լավ էր զգում) և ասում. «Դե՛, երեխաներ, որ ես իմ ձեռքը բարձրացնեմ, բոլորդ լռում եք և լուրջ նայում եք ինձ»: Բայց երեխաները, որ տեսնում էին, իրենց ծիծաղը զսպել չէին կարողանում, սկսում էին բոլորը միասին ուժեղ ծիծաղել, և Վարպետն ասում էր. «Լո՛ւրջ, լո՛ւրջ», բայց իր աչքերից էլ էին ուրախության արցունքները հոսում:

Նա շատ կապված էր երեխաների հետ, մանավանդ այն երեխաների, որոնք Վիզենի հետ գնում էին մանկապարտեզ:

Վիզենը հիվանդացավ, և ինքը կարգադրեց, որ լուծույթի մեջ թրջված մառլաներ կապեն դռների բռնակներին, իսկ մայրս դեմ էր նման բաներին և ասաց.

– Դերենի՛կ, ես 12 երեխա եմ ծնել ու պահել, բայց այսպիսի բան չեմ տեսել, որ բռնակներից վարակվեն:

Վարպետն ասաց. «Քանի՞ երեխա է Ձեզ մնացել»: Մայրս ասաց. «Ընդամենը չորսը», Վարպետն ասաց. «Դե՛, մայրիկ, ուրեմն լավ չեք պահել»: Վիզենին լողացնելու ժամանակ միշտ չափում էր ջրի ջերմաստիճանը, որ տաք չլիներ:

Մեր տան նախասենյակում դրված էր ուտելիքի պահարանը՝ դռները բաց վիճակում, և հաճախ էի երեխաների համար քաղցրավենիք պահում: Շատ դժվար էր, բայց Վարպետը մի կերպ ճարում, բերում էր և ինձ հանձնարարում, որ տամ երեխաներին, հատկապես փոքրիկ Վիզենին, որպեսզի ռախիտ չմեծանա: Եվ ես նրան մի օր ասացի, որ մեր նախասենյակի ապրոդ երեխան (3-րդ դասարանցի էր) այդ օրվա քաղցրավենիքը տարել է: Վարպետը ոչինչ չասաց: Նա ինձանից պահանջեց մի հատ մաքուր թուղթ, վերցրեց և վրան մեծ տատերով գրեց՝ «ՄԻ՛ ԳՈՂԱՑԻՐ, ԱՄՈՒԹ Է», ու ինձ ասաց. «Վաղը որ կոնֆետ բերեմ, այս գրածը կդնես վրան»: Այդպես էլ արեցի, և՛ երկրորդ, և՛ երրորդ օրը (նա ասաց, որ մի քանի օր չվերցնեմ): Եվ, իրոք, նկատեցի, որ թղթի դիրքը փոխվել է, բայց ոչինչ չէին տարել: Երբ այդ մասին ասացի Վարպետին, նա շատ ուրախացավ և ասաց, որ այդ երեխայի մեջ, ուրեմն, ազնվություն կա:

Նա հաճախ ինձ ասում էր. «Միշտ հավատա աչքիդ և ականջիդ»:

Ես, չգիտեմ ինչու (մինչև հիմա էլ չեմ ներում ինձ), Վիզենին տարա ռուսական մանկապարտեզ՝ Իլյիչի անվան (Թումանյան փողոց, նախկին Ալավերդյան), և արդեն 10-րդ օրն էր՝ երեխան չէր հարմարվում մանկապարտեզին: Բնքս գնացի իմանալու պատճառը: Դաստիարակչուհին ասաց, որ մեր երեխան գալիս է և ոչ մեկի հետ չի մերվում, նստում է ու կամաց-կամաց արտասվում: Ես այս բանը պատմեցի Վարպետին, մայրս նույնպես բողոքեց, որ ես երեխային լացով ու կոծով եմ մանկապարտեզ տանում: Դեմիրճյանն ասաց. «Լա՛ւ, Վիզենին կանչիր և մեզ մենակ թողեք»: Ես գնացի: Մի քանի րոպեից հետո նա ինձ կանչեց, և ես նրա աչքերի մեջ կարդացի, որ շատ չարացած է. կռահեցի, որ իմ հիմարության համար է գայրացել, իսկ Վիզենը նայում էր ներքև: Վարպետն ինձ հարցրեց.

– Երեխային ի՞նչ մանկապարտեզ ես տվել՝ հայկակա՞ն, թե՞ ռուսական:

Այդ դժվարին վիճակից դուրս գալու համար՝ ասացի, որ այդտեղ կա և՛ հայկական, և՛ ռուսական: Բսկ ինքը իր կտորուկ ու կարճ ոճին համապատասխան՝ ասաց.

– Հայկականը հայկական է, ռուսականը՝ ռուսական:

Ես այլևս ելք չունեի արդարանալու և ասացի ճշմարտությունը: Նա միայն ասաց.

– Ճամայրուկդ չես կապել, որ գնաս Ռուսաստան: Ռուս ժողովրդին ինքս էլ եմ պարտական՝ որպես գրող, բայց իմ որդին պետք է գնա հայկական և մանկապարտեզ:

Եվ վեր կացավ՝ շատ զայրացած, առանց բան ուտելու, ինձ ոչինչ չասաց, մայրիկիս դիմեց.

– Դուք վաղը երեխային մանկապարտեզ չտանեք, ե՛ս կտանեմ:

Մյուս օրը, առավոտյան, ժամը 10-ին, եկավ, ու երեխայի հետ գնացին՝ առանց ինձ խոսք ասելու: Հետո ժամը 5-ն էր թե 6-ը, եկավ ուրախ տրամադրությամբ, կարծեք թե ոչինչ չէր եղել, ինձ նայեց բարի ու լավ աչքերով ու ասաց. «Դե՛, Գարո ւն ջան, ես քեզ նեղացրեցի, բայց Վիզենին տարա Սջոյի մանկապարտեզը»: Մեր տան մոտ էր, Գնունի 4 (մենք ապրում էինք Դեղատնային վարչության դիմաց): Հաջորդ օրը երեխան վեր կացավ ու ասաց. «Դե, տատիկ ջան, գնանք, այնտեղ ոչ մի ռուս կուկու չկա, բոլորը հայ կուկու են»: Ես հասկացա, որ երեխան լեզու չգիտեր, դրա համար էլ այնտեղ խորթ էր նրան: Այդ մանկապարտեզում էլ մնաց՝ մինչև դպրոց գնալը:

Երբ ես տիրում էի եղբորս համար, որը ռազմաճակատում էր, Վարպետն ասում էր. «Մարդը հենց նա է, ով օգտակար է իր ազգի համար, ով իր լավ ու գեղեցիկ աշխատանքով, հայրենասիրությամբ նվիրաբերում է իր կյանքը: Մարդը այնպե՛ս պետք է մեռնի, որ ժողովուրդը իրեն պարտք մնա, ոչ թե ինքը պարտքով մահանա»:

Նա՛ իր խրատներով ու փիլիսոփայությամբ, մեծ հեղինակություն էր վայելում թե՛ իմ յուրայինների (որոնք ունեին բարձրագույն կրթություն), թե՛ հարևաններիս մոտ:

Վարպետը միշտ դուրս էր գալիս՝ ձեռնափայտը ձեռքին և վերարկուն՝ թևին զգած: Մի անգամ ես փորձեցի օգնել նրան անցնելու առվակից: Նա իրեն խիստ վիրավորված զգաց և ասաց, որ դա լինի առաջին ու վերջին անգամը՝ իրեն օգնելը: Ես հասկացա... Երբ նա անցնում էր, ես այնպես էի անում, որ չնկատեր, հետ էի ընկնում: Նա, մինչև քայլը զցելը, մի լավ փայտով տնտղում էր ու հետո անցնում, որից հետո միայն ես միանում էի նրան:

Եթե մեր մասին խոսակցություններ էին լինում (հատկապես տարիքի շուրջ), նա ինձ ասում էր. «Մարդը կարիճ է, մինչև պոչի թույնը չթափի, չի հանգստանա, այնպես որ դրանք դատարկ խոսակցություններ են, կանգնի: Կյանք է, կյանքն էլ՝ մի հեքիաթ, միայն քո ուշադրությունը նվիրի, որպեսզի Վիզենն առողջ մեծանա»: Ես էլ ասացի. «Իսկ եթե նա մեծանա և հանկարծ որոշ գծեր նմանվի ավագ Վիզենին, իմ վիճակը ծանր կլինի»:

Երնի թե չասեի, եթե Վարպետը չհիշեցներ, որ ես զբաղվեմ կրտսեր Վիզենի առողջական վիճակով:

Նա պատասխանեց, որ մեր Վիզենն առողջ է, ինչպես և ինքը, իսկ եթե որևէ բան պատահի, ապա իր գրչակից ընկերները կօգնեն ինձ: Եվ, իրոք, որոշ հարցերով ինձ շատ է օգնել Գրողների միությունը, ընկ. Թոփչյանը, Հրաչյա Հովհաննիսյանը, իսկ մյուսներն էլ հետաքրքրվել են Վիզենի վիճակով՝ հարգելի

գրողներ Ս. Գապուտիկյանը, Սարմենը, Հ. Միրասը, Հովհ. Շիրազը և այլն, Սունդուկյանի թատրոնի բոլոր դերասան-դերասանուհիները:

Վարպետը շատ էր սիրում երգել, և երբ ռադիոն երգ էր հաղորդում, ինքն էլ սկսում էր ձայնակցել՝ իր փոքրիկ ձայնով՝ «Ա՛յ բաղմանչի, բաղմանչի»։ այս երգը շատ էր դուր գալիս նրան:

Նա սովորեցնում էր երեխաներին, որ ամեն իր տանը պետք է իր տեղն ունենա, որ եթե հանկարծ լույս չլինի, նրանք մթության մեջ էլ կողմնորոշվեն ու գտնեն այն: Շատ բծախնդիր էր մաքրության հարցում, նույնիսկ թուփն առանց լվանալ թույլ չէր տալիս ուտել:

Նա ինձ շատ էր պատմում Շվեյցարիայի մասին, որտեղ ինքը եղել էր 1905 թվականին: «Շվեյցարիայում մարդիկ, իրար հանդիպելիս, երբեք չեն հարցնում՝ «Ո՞ւնց ես», և դա ճիշտ է, քանի որ եթե վատ եմ, ինչո՞վ կարող եմ օգնել, եթե լավ եմ, դրանից իրենց ի՞նչ օգուտ: Երբեք չեն հարցնում՝ «Ու՞ր ես գնում»։ մարդը գուցե այնպիսի տեղ է գնում, որ դու չպետք է իմանաս կամ գնում է քո գնացած տեղը: Երբ տղամարդն իջնում է շենքի աստիճաններից և հանկարծ տեսնում է, որ կին է իջնում, նա սպասում է՝ մինչև կինն իջնի, նոր միայն ինքը հետևում է նրան:

Ամենամոտ հարազատները՝ մայրը, որդին, քույրը, եղբայրը, նախօրոք պետք է զանգեն, նոր միայն իրար այցի գնան, իսկ խմելու ջուրն աշխարհում առաջին տեղն է գրավում», – պատմում էր Վարպետը:

Վարպետն ինձ ասում էր, որ մարդկանց թվում է, թե ինքը շատ հարուստ է և հաճախ իրենից դրամ են ուզում և, որպեսզի այդ տպավորությունը այդպես էլ մնա, եթե այդ օրը չէր ունենում, ասում էր. «Վաղն եկեք», որպեսզի որևիցե տեղից վերցնի և տա:

Մինչև «Վարդանանք»-ի հրատարակվելը՝ Վարպետն այնքան էլ ապահովված չէր: Նա չէր սիրում, երբ դրամ էին վերցնում և խոստացած ժամանակին չէին վերադարձնում. շատ ճշտապահանջ էր: Մի անգամ թատրոնից մի տղամարդ (որի անունը չեմ գրում) Վարպետից գումար էր խնդրել և չէր վերադարձրել: Մոսկվայում, իմ միջոցով, նորից խնդրեց, որ Վարպետն իրեն փող տա: Երբ ես այդ մասին հայտնեցի Դեմիրճյանին, ասաց. «Նա վերցնում է անվերադարձ՝ դեռ ոչինչ, գոնե ասի: Բայց միշտ էլ ասում է՝ այսօր կբերեմ, վաղը կբերեմ և չի բերում: Իրեն ասա, որ փող չունեմ»:

Մյուս օրը, երբ դուրս էինք գալիս թատրոնից, Վարպետն ինձ ասաց. □Գիտե՞ս, Գարո՞ւն, ես նրան փողը տվի, դե մեղք է, ջահել տղա է: Ես շատ ուրախացա, որ նրան օգնել է օտար տեղում, Մոսկվայում:

Վարպետը հաճախ գալիս էր ջութակով, հատկապես Վիզենի համար: Վիզենը երկրորդ դասարանում էր, երբ Վարպետն ասաց. □Վիզենը լավ լսողություն ունի, պետք է տանեմ երաժշտական դպրոց, և ինքն անձամբ տարավ Չայկովսկու անվան երաժշտական դպրոց, որի դիրեկտորն էր հանգուցյալ Հայկանուշ Դանիելյանը: Դանիելյանը փորձել էր Վիզենի լսողությունը և ասել, որ բացի լսողությունից՝ ունի նաև ձայն: Եվ, իրոք, նա ձայն ուներ և երգում էր ինքն իր համար: Դրանից հետո շատ սուղ պայմաններով գնեցինք դաշնամուր՝ «Ռոստով-Դոն», և այդ դաշնամուրը Վարպետը տարավ իրենց մոտ՝ Աբովյան 29, որպեսզի Վիզենն ավելի կապվի իրենց տան հետ, և նրա դաշնամուրի դասատու ընկ. Թագուհի Արամյանը գնում էր Վարպետի տուն և պա-

րապում երեխայի հետ: Մակայն որոշ ժամանակ անց երեխան որոշեց չգնալ. պատճառը մեծ Վիզենն էր, որից հետո դաշնամուրը տեղափոխեցինք ինձ մոտ, և երեխան սկսեց պարապել: Անուղղակի հետևում էի, թե ինչպես է Վարպետը ուրախ աչքերով նայում Վիզենին ու նվագում՝ ինքը ջութակ, իսկ Վիզենն էլ իր իմացած փոքրիկ էտյուդն էր նվագում: Մինչ այժմ այդ դաշնամուրը պահել եմ: Ես Վիզենի համար գնեցի նորը, երբ նա գնաց նոր բնակարան՝ իր ընտանիքի հետ: Այդ դաշնամուրը պահպանվում է ինձ մոտ՝ նախ՝ որպես մասունք, հետո այն կապված է անցած քաղցր հուշերի հետ: Երբ Դեմիրճյանի համար տուն-թանգարան կկազմակերպեն, ես այդ դաշնամուրը կտամ այդ թանգարանին:

Վարպետի 70-ամյակի օրը փոքրիկ Վիզենն իր մոտ էր: Ներկա էին նաև Իսահակյանի ընտանիքը, գրող Հրայրյա Հովհաննիսյանը: Երբ տիկին Սոֆիկը Վիզենին բարձրացնում և կանգնեցնում է աթոռի վրա, Դեմիրճյանն ասում է. «Տեսե՞ք, իսկական իմ պնչից թռած է»: Այդ ժամանակ տիկին Սոֆիկն ասում էր. «Իսկական փոքրիկ Դերենիկն է»: Երբ արդեն ուշ էր լինում, կանչում էր Վիզենի դայակին և պատվիրում երեխային տուն տանել:

Ընկերական շարժեր են տպագրվում «Ոգնի» ամսագրում, լինում է և Դեմիրճյանի նկարը: Վիզենն այդ ժամանակ մանկապարտեզի վերջին՝ Օ խմբում էր, եկավ տուն՝ լաց լինելով, և ասաց, որ իր պապային նկարել են, իսկ երեխաները ծիծաղել են իր վրա: Երբ հայրը՝ Դեմիրճյանը ... (հաջորդ էջը չի պահպանվել – Լ. Ա.):

...Նա չտեսնված հայրենասեր էր: Ամբողջ օրը միայն ու միայն մտածում էր մեր հաղթանակի մասին և համոզված ասում էր. «Մերոնք շուտով կհաղթանակեն, ու հաղթանակով կգան եղբայրդ և բոլորի եղբայրները, ամուսինները, քույրերը»: Նրա հայրենասիրության մեկ օրինակ: Իր քրոջ՝ Դեմիրճյան Սարենիկի որդին 1942 թ. եկել էր մի քանի օրով արձակուրդ և ինչ-ինչ պատճառով (նրանք ապրում էին հարևաններով) քրոջ տղան իր ատրճանակով խփել էր իրեն ու տեղնուտեղը մահացել: Դեմիրճյանը տուն եկավ շատ հուզված: Ես ոչ մի բան չասացի և, առհասարակ, երբ նա հուզված էր, ես պետք է լռեի, իսկ հետո ինքն արդեն սկսում էր պատմել, թե ինչու է հուզված: Քիչ անց ասաց. «Քրոջս տղան ինքն իրեն խփեց, իր կյանքին վերջ տվեց»: Ես ու մայրս մի պահ կորցրեցինք մեզ, բայց Վարպետը, առանց իրեն կորցնելու ասաց, որ հուզվելու կարիքը չկա. «Նա համարվում է ազգի դավաճան, նա իր պարտքը չկատարեց, թուլամորթություն արեց»: Հետո ճաշեց շատ հանգիստ, բայց երբեմն դեմքի այտուկները բարձրանում և իջնում էին:

Թաղման ժամանակ նա կանգնած էր հեռու և ոչ մի արցունք չթափեց: Երբ մյուս օրը մայրս ցանկացավ նորից խոր վիշտ հայտնել, նա մորս ասաց. «Նա պետք է ընկներ իր հայրենիքի համար՝ որպես ազնիվ զավակ»: Դրանից հետո ոչ մի խոսք չասաց: Ահա՛ որքան ազգասեր ու հայրենասեր էր նա: Երբ քրոջ տղայի մահվան 7-րդ օրն էր, ասացի, որ պետք է գնալ գերեզման: Հուզված ասաց, որ այդպիսիներին չեն ավտոսում, նա թուլամորթություն է ցուցաբերել, հետևաբար չպետք է գնալ գերեզման: «Այս ահեղ օրերին իր ժողովրդի ազատության համար պետք է կռվում ընկներ»:

Եվ մենք չգնացինք յոթին:

Երբ նա ինձ էր նվիրում իր «Վարդանանք» վեպը, ասաց. «Լավ կպահես. Վիզենը կմեծանա և կհասկանա, որ այս պատմավեպը՝ «Վարդանանք», որ գրել եմ Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին, գրել եմ, որպեսզի մեր երիտասարդները լցվեն հայրենասիրական մեծ գաղափարով: Մի խոսքով, ուզում եմ բարձր տրամադրություն ստեղծել ռազմի դաշտում մեր հայրենիքը պաշտպանող մարտիկների համար»:

Վարպետը շատ էր վախենում մահից, և միշտ Իսահակյանի հետ կատակում էին, թե, տեսնես, իրենցից ո՞վ է շուտ մահանալու: Այն ժամանակ Ավ. Իսահակյանն ապրում էր Գնունի փողոցում, խանութի վերնի հարկում, իսկ մենք՝ նրա կողքին՝ Գնունի 4-ում, Դեղատնային վարչության մոտ և հաճախ էինք այցելում մեկս մյուսին և իրար շատ էինք սիրում:

Դեմիքճյանը շատ ազնիվ էր իր զգացմունքների մեջ և միշտ ասում էր, որ մարդն իր իրավունքների մեջ պետք է լինի ազատ, ոչ մեկին չի թույլատրվում մարդու կյանքի վրա բռնանալ, մարդուն տրվում է կյանքը մեկ անգամ և ինչու՞նա իր իրավունքներում ազատ չլինի:

Այն ժամանակ, ըստ իմ դատողության, կարծում էի, որ դա միայն ու միայն գրողներին է հատուկ՝ իրենց զգացմունքներում ազատ լինել:

Մի անգամ Վարպետն ասաց. «Գարոն, ես գնալու եմ Լեռնային Ղարաբաղ: Ճիշտ է, առողջական վիճակս էլ մի բան չի, բայց պետք է գնամ. որոշ բաներ կան, պետք է ուսումնասիրեմ իմ ստեղծագործությունների համար»: Հարցրեցի. «Երկա ը ժամանակով»: Ասաց, որ չգիտի. «Բայց իմացիր, մինչև իմ վերադարձը գուցե որոշ խոսակցություններ գան հասնեն քեզ, դրանք դատարկ բաներ են, դու գիտես, որ ես քեզ անկեղծ եմ սիրում, նախ՝ որպես իմ որդու մայր, հետո շատ ազնիվ ու անշահախնդիր ես իմ նկատմամբ բոլոր հարցերում»:

Նրա ձեռնափայտի մասին: Մի անգամ, ներկայացման ավարտից հետո, Վարպետը շուտ էր գնացել տուն: Մեծ մասամբ, եթե մնում էր մինչև ներկայացման ավարտը, մանավանդ՝ իր պիեսների, անպայման ինքն էր ինձ տուն ուղեկցում: Այս անգամ Լևոն Մարյանը եկավ ներկայացումը վերջանալուց հետո և հայտնեց, որ Դերենիկը շուտ գնաց տուն և խնդրեց, որ ինքը ինձ տուն հասցնի (Լևոն Մարյանն էլ ուներ 2-րդ կինը, բայց ոչ պաշտոնականացված և նրանից՝ մեկ տղա): Ես ասացի. «Ո՛չ, ես ինքս կգնամ, միշտ էլ ես մենակ եմ գնում»: Նա ինձ կատակով ասաց. «Դե լավ, մեկ անգամ էլ ես փոխարինեմ Դերենիկին»: Ես պատասխանեցի. «Ոչ մի դեպքում: Ես Դեմիքճյանի նույնիսկ ձեռնափայտն եմ սիրում»: Եվ այս խոսքն էլ հասել էր Վարպետին, և նա կատակով ասել էր. «Լևոն, տեսա՞ր...»: «Ես նրա ձեռնափայտն եմ սիրելի», այդպես էլ ասում էին շատ տեղերում՝ որպես անեկդոտ: Մի խոսքով, գիտե՞ր շատ համով ու հոտով կատակներ անել:

Նա շատ էր սիրում գալ մեզ մոտ, նստել կողքիս՝ բազմոցին, և ինձ հետ այնպիսի անկեղծ զրույցներ էր անում, որ ես ուղղակի հիանում էի, թե ինչպիսի հոգեբան էր: Այնպիսի թեմաների շուրջ էր զրուցում, որ ես աշխարհից վերանում էի և երբեք նրա տարիքը չէի տեսնում: Եվ, առհասարակ, նրա տարիքը չեմ նկատել: Հաճախ ասում էր. «Կարծես թե մենք որոշ հարցերում իրար լավ ենք հասկանում. ես էլ փոքր հասակում (8–10 տարեկան) մեկ-մեկ նեղ շրջա-

նակներում դերասանություն եմ արել, սիրել եմ երաժշտությունը, իսկ 14 տարեկանում կարդացել եմ բոլոր հեղինակներին»:

Ինձ ասում էր. «Դու շատ բարի սիրտ ունես և երբեք ինձ որևէ հարց չես տալիս»: Ես, ճիշտն ասած, անհարմար էի զգում որևէ հարցի մասին խոսել, բայց նա հարց ու պատասխանի միջոցով ինձ ավելի էր ճանաչում:

Երբ վերադարձավ Լեռնային Ղարաբաղից, երկրորդ օրը եկավ մեր տուն, ըստ իր սովորության՝ հարցրեց տղայիս՝ Ռադիկի (մեծ տղաս) գործերի և ուսման մասին, իսկ Վիգենի համար ասաց, որ նրա մասին չի ուզում խոսել, քանի որ նա լավ խավիժ ուտող է և, ուրեմն, առողջ: Երբ ճաշեցինք, երեխաները գնացին, իսկ ես ու ինքը միասին էինք, նա ձեռքը դնելով գլխիս՝ ասաց. «Գարո՞ւն, ես բավականին լավ զգացի Լեռնային Ղարաբաղում, այնտեղ երիտասարդ աղջիկներ կային, և իմ տրամադրությունը բավականին բարձրացրին իմ ստեղծագործական աշխատանքներում»: Ես շատ ուրախացա. «Այո՛, Դուք ասում եք, որ մարդն իր իրավունքների մեջ պետք է ազատ լինի...»: Նա միայն ասաց. «Մեծ հոգու տեր կին ես, իմ Վիգենին աշխատիք լավ նայել և իմ մահից հետո լավ եղիր Մարիա Միխայլովնայի հետ, նա կլինի քո լավ բարեկամը»: Եվ, իրո՞ք, Մարիա Միխայլովնան իր մարդկային նկարագրով ու գիտակցությամբ եզակի էր. այդպիսի անձնավորություն չկա ու, ենթադրում եմ, չի կարող լինել:

Մի քանի խոսք Մարիա Միխայլովնայի մասին (Դ. Դեմիրճյանի կինն ազգությամբ ռուս էր):

Որքան էր սիրում փոքրիկ Վիգենին, ավագ Վիգենին էլ ինքն է պահել և իմ ավագ որդուն՝ Ռադիկին. ոչ մի անգամ, ոչ մի առիթով նա ինձ ոչինչ զգացնել չի սովել, Վիգենի հետ պարապում էր ռուսաց լեզու: Երբ երեխայի հետ գնում էինք Կիսլովոդսկ, միշտ (գնալուց մի քանի օր առաջ) ասում էր. «Անպայման մածուն քամեք և վերցրեք Ձեզ հետ, որպեսզի ճանապարհին Վիգենին ջուր չտաք, երեխային վնաս կտա, ջրի հետ խառնեք քամած մածունը»: Նրա որդին (ո՛չ Դեմիրճյանից) այնքան էր կապված փոքր Վիգենի հետ, որ երբ գալիս էր Երևան, շատ անկեղծ էր դեպի նա: Նատան (Դեմիրճյանի քրոջ աղջիկը) ինձ հանդիպեց շուկայում և ասաց. «Մարիա տյոտյան այլևս չի խոսում, աչքերը փակ է և մահամերձ է»: Ես և փոքր Վիգենն անմիջապես գնացինք (ելակ վերցրինք, մենք հաճախ էինք գնում նրան տեսակցության, նա մեծ բավականությամբ էր ուզում մեզ տեսնել): Երբ ներս մտանք, իրոք, աչքերը փակ էին և, կարծեք թե, հոգեվարքի մեջ էր: Երբ փոքրիկ Վիգենը կռացավ նրա դեմքին և ասաց. □տյոտյա Մարիա□, նա մի պահ բացեց աչքերը, Վիգենին դեպի իրեն քաշեց ու մի կերպ ասաց. «Վիգեն», և մի քանի վայրկյան միասին գրկված մնացին: Ես ու Նատան զարմացանք, թե այդ վիճակում ինչպես նա Վիգենին ճանաչեց:

Նա եզակի կին էր:

Վարպետը իրոք ք փիլիսոփա էր: Եթե Մարիան ուշ մահանար և մի քանի տարի ավելի կյանք ունենար, իմ Վիգենի վիճակն ավելի լավ կլիներ, նրան չէին հալածի հարազատները՝ շահի համար:

Վարպետի մոխրագույն կոստյումի մասին: Ավագ որդիս բավական երկար հասակ ուներ և հավանել էր մոխրագույն, գոլավոր մի կոստյում (պոլիտեխնիկական ինստիտուտի 4-րդ կուրսում էր սովորում): Ես անմիջապես տղայիս

ցանկությունը կատարեցի, կոստյումը բերեցինք, հագավ մի քանի անգամ և մի օր էլ ասաց, որ իրեն դուր չի գալիս. տղաներն ասել են, որ իրեն չի սագում: Այդ պահին Դեմիրճյանն ասաց. «Ռադի կ ջան, մի՛ հագիր, որ դուրդ չի գալիս, ապա ես փորձեմ»: Նա հագավ, և վրան շատ լավ նստեց ու անմիջապես փաթաթել տվեց, իմացավ արժեքը: Հաջորդ օրը դրամը բերեց: Շատ վիրավորվեցի: Նա ասաց, որ դա իր գործն է, թող տղան իր ճաշակով նորն ընտրի: Այդքան բարի ու ազնիվ մարդուն ինչպես կարելի է չսիրել, չհարգել, չխոնարհվել անգամ նրա ձեռնափայտի առաջ: Նա իմ որդուն ընդունում էր ինչպես հարազատ զավակի, երկու Վիզեններից չէր տարբերում: Եվ հիմա, երբ Վարպետին այդ կոստյումով ցուցադրում են հեռուստատեսությամբ, մեծ տղաս ասում է. «Իմ կոստյումն անմահացել է» (նա այժմ կոմունիստ է և աշխատում է շինվարչությունում՝ որպես պետ):

Մի անգամ եկավ մեզ մոտ և ծիծաղելով ասաց ինձ. «Ավետիքը հարցրեց. «Դերենի կ, այդ ինչպե՞ս է, որ Մարիան ու Գայանեն (Գարունը) այդքան լավ են իրար հետ»: Ես ասացի, որ երկուսը էլ անշահախնդիր մարդիկ էք»: Քանի անգամ Մարիան ինձ ասել է, թե ինչու՞ ես փող չեմ վերցնում Դեմիրճյանից, երբ նա տալիս է: Ասացի, որ աշխատում եմ, այդ պատճառով:

Առհասարակ, հանձին Դեմիրճյանի՝ ես միայն տեսել եմ մարդուն, գրողին, մեծ փիլիսոփային, ազնիվ ու անշահախնդիր, կիրթ ու կոնկրետ և ուշադիր մարդու: Որքան ուշադիր էր իմ նկատմամբ մանավանդ Մոսկվայում (1941 թ., առաջին տասնօրյակի ժամանակ): Նա ինձ տանում էր բոլոր թանգարանները, տեսարժան վայրերը, բացատրում էր՝ ինչպես երեխայի: Ես առաջին անգամ էի լինում Մոսկվայում, նրա մեղմ ու կիրթ մոտեցումն ինձ կախարդել էր: Վերելակով բարձրանալիս՝ ես վախեցա (առաջին անգամ էր): Նա այնպես հուզվեց և ինձ ասաց, որ իրեն գրկեմ ու աչքերս փակեմ:

Յավոք, ինձ հետ դժբախտություն պատահեց. (Գայանե Ավետիսյանին ձերբակալել էին խանութում պակասորդի պատճառով – Լ. Ա.): Երբ նրա մոտ էին գնացել և պատմել իմ մասին (հիմա կա Նատայան, աշխատում է որպես հաշվապահ, նա էլ ինձ հետ էր 1956 թ.), Վարպետը միայն ասել էր. «Շուտով ամեն ինչ կանեն, որ Վիզենս որբ չմնա», և այնպես հուզված էր ասել, որ նրա աչքերից արցունքներ էին հոսել: Եվ երբ ես Վարպետի մահվան լուրը լսեցի, բանտի հիվանդանոցում էի, որից հետո այլևս չեմ զգացել՝ ինչ է կատարվել ինձ հետ, և այդտեղից ինձ տեղափոխեցին 1957 թ. քաղաքի հիվանդանոց՝ միայն ու միայն Ավ. Բսահակյանի խնդրանքով: Նա գրել էր. «Մեծարգո Շմավոն ջան, աշխատեք Դեմիրճյանի տղայի մորը շուտ ազատել այդ հիվանդանոցից, Դերենիկը չկա, երեխան մեղք է, և իրոք նա (Գ. Ավետիսյանը – Լ. Ա.) անփորձ էր (արվեստ և առևտուր)»:

Պետք է ասեմ, թե որքան մեծ հոգու տեր էր տիկին Սոֆիկը, որքան է հետաքրքրվել իմ գործով, նրա հետ միասին և հարսը՝ Բելան, որի հետ թատրոնում միասին էինք աշխատում: Որքան նամակներ եմ գրել Բելային. այդ նամակները գտնվում են Ավ. Բսահակյանի թանգարանում: Քանի-քանի անգամ է Բելան եկել ինձ տեսակցության: Այդ իմ ծանր ճակատագիրը պակաս ազդեցություն չունեցավ իմ փոքրիկ Վիզենի վրա: 14 տարեկան էր՝ չկային հայրը և մայրը... Եվ այդ երեխան երբեք չփչացավ, վատ շրջապատ չընկավ՝ մինչև իմ ազատվելը: Ես անմեղ էի և խանութից գլուխ չհանելու պատճառով ընկա այդ

արհավիրքի մեջ, այդ խանութում ընդամենը աշխատել էի 6 ամիս և հազիվ 10 անգամ խանութում եղած լինեի:

Այժմ ես հաճախ եմ գնում և ծաղիկներ դնում Բսահակյանի և նրա կնոջ շիրմաքարերին (Կոմիտասի այգում). նրանք ինչքան օգնություն ցույց տվեցին իմ երեխային ու ինձ: Շատ կարելի է գրել, բայց դառը հուշերը ինձ թույլ չեն տալիս գրել, և ես հիվանդանում եմ հոգեպես: Եվ այն լավ հուշերը, որոնք կապված են Դեմիրճյանի հետ, որոնցով ես հիմա ապրում եմ, երբեք ոչ մի տղամարդ՝ լինի գրող, լինի ամենագետ, երբեք ու երբեք իմ կյանքում ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ լինել չի կարող:

Երբ ես սկսեցի վերհիշել իմ հուշերը Դեմիրճյանի մասին՝ Մոսկվան, Հայրենական պատերազմը, հոգեկան ծանր վիճակի մեջ ընկա և որոշ ժամանակ հիվանդացա: Հիմա արդեն լավ եմ զգում. ախր, դժվար է այդպիսի հարազատ, անշահախնդիր, առանց հետին մտքերի տղամարդուն մոռանալ: Կանայք առհասարակ չեն մոռանում ո՛չ վատը, ո՛չ լավը:

Երբեմն, երբ իմ աշխատավայրում որոշ մարդիկ (տնօրենը կամ մեկ ուրիշը) դիտողություններ էին անում ոչ արդարացի (երևի նրանք էլ իրենց միտումներն ունեին, ես դեռ երիտասարդ էի), ես մտքումս ասում էի. «Ախր, դուք շատ մանր եք և ձեզ չի կարելի համեմատել նույնիսկ Դեմիրճյանի ձեռնափայտի հետ»:

Երբ մենք Մոսկվայում էինք, ապրում էինք տարբեր հյուրանոցներում: Վարպետը և անվանի դերասանները «Մոսկվա» հյուրանոցում էին տեղավորված: Բայց փորձերից կամ ներկայացումից հետո (հաճախ ցերեկները), Վարպետն ասում էր. «Գնանք ինձ մոտ հյուրանոց, այնտեղ միասին կճաշենք, ո՛չ թե ռեստորանում, այլ հենց համարում»: Մի անգամ (իր կարգադրությամբ) պատկեցի հանգստանալու, դեռ չէի քնել, երբ ներքևից (Վարպետի պահանջով) բարձրացավ մատուցողը և հարցրեց՝ ի՞նչ ենք ցանկանում: Այդ վայրկյանին Վարպետն ասաց. «Տիխը, մաղամ սպիտ»: Երբեք ու երբեք չեմ մոռանա: Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, զգույշ մոտեցավ, ես անմիջապես վեր կացա, ինձ կարգի բերեցի, լվացվեցի, և մենք միասին ճաշեցինք: Որքան երջանիկ էի զգում ինձ: Եվ այդ բոլորից հետո, երբ իմ որոշ ղեկավարներ երբեմն ինձ հետ դու-ով են խոսում, դա ինձ համար շատ տարօրինակ է, և իսկույն հիշում էի Վարպետի խոսքերը. «Տիխը, մաղամ սպիտ»:

Մի անգամ, երբ միասին նախաճաշում էինք, զանգ եղավ: Նաիրի Զարյանի կինն էր՝ Միրանը, որը ցանկացավ գալ Վարպետի մոտ՝ հյուրանոց: Վարպետն ինձ ասաց. «Գարո ւն ջան, ինձ ներիր, հիմա դու գնա, որ նա չգա այստեղ մեզ միասին տեսնի, հետո մենք կշարունակենք մեր նախաճաշը»: Մինչ այժմ էլ չեմ հասկանում, թե ինչու նա այդպես ասաց: Տիկին Միրանը միշտ բարևում էր ինձ և իմ նկատմամբ վատ չէր: Ես գնացի մեր հյուրանոցը: Կես ժամ չանցած՝ Վարպետն եկավ իմ հետևից, և մենք միասին նորից գնացինք: Ահա թե որքան ուշադիր էր նա իմ նկատմամբ:

Մայրս մահացավ 1950 թ.: Վարպետը գիտեր, որ կարճ օրեր են մնացել, միշտ ինձ հուսադրում էր և ասում. «Երբ մայրիկիդ մի բան պատահի, անմիջապես գանգիր»: Մայրս մահից մի քանի օր առաջ ինձ ասաց. «Եթե բոլոր գրողներն այսպիսի խելքի տեր լինեն, աշխարհի գործերը լավ կգնան: Բմ մահից հետո դու հույսդ դիր միայն Դերեցիկի և Մարիա Միխայլովնայի վրա»:

Առավոտյան մայրս մահացավ: Ես ավելի ուշ զանգեցի Դեմիրճյանին, և չանցած երկու ժամ՝ Մարիա Միխայլովնան եկավ և շոշափելի գումար բերեց ինձ, մխիթարեց: Ես գումարը չէի վերցնում և շատ խիստ վիրավորվեցի. ինձ համար լավ կլիներ, որ Վարպետը գար. «Ես ունեմ եղբայրներ և աշխատում եմ, դրա կարիքը չունեմ», – ասացի: Նա պատասխանեց. «Դուք գիտեք, որ նա այդպիսի տեղեր չի գնում, նա կգա թաղումից հետո, մյուս օրը»: Իսկ չէ՞ որ Վիզենի ամբողջ խնամքը մայրս էր տանում:

Ես Վարպետի մեջ տեսել եմ լավ գրողի, լավ դրամատուրգի, լավ մարդու, նրա «Քաջ Նազարը», «Ավելորդը» և ճիշտ ժամանակին գրված «Վարդանանքը» դարեդար կապրեն: Նա այնքան բովանդակալից գրույցներ էր ունենում ինձ հետ, որ ես վերանում էի. պատմում էր Ավ. Իսահակյանի, Թիֆլիսի Վերնատան, գրողների հանդիպման մասին, Շվեյցարիայում լինելու մասին: Ասում էր. «Այս ինչ բախտ է, որ Իսահակյանը և Դուք ապրում էք նույն փողոցում» (Գնունի էր, հետո դարձավ Պուշկինի). կա՛մ մեր տնից պետք է գնար Իսահակյանի մոտ (այնքան մտերիմ էին, այդքան ջերմ ընկերություն հնարավոր չէ նկարագրել): Եվ դա էր պատճառը, որ տիկին Սոֆիկը ինձ հետ շատ ու շատ բարի և բարեկամական հարաբերությունների մեջ էր:

Մի անգամ եկավ ու տեսավ, որ ես ընթերցում եմ «Ավելորդը». արդեն 4-րդ անգամ էր: Շատ էի կարդում նաև «Պույ-պույ մկնիկը», որ սովորեցնեմ Վիզենին (հիմա Դեմիրճյանի թոռն է արտասանում դպրոցում և այն էլ ինչպիսի բավականությամբ և ասում է. «Իմ պապիկն է գրել՝ Դեմիրճյանը, տատի՛կ, ես գիտեմ»):

Դեմիրճյանը շատ անհանգիստ բնավորություն ուներ, մանավանդ ստեղծագործելիս: Երբ մեկն ինչ-որ դիտողություն էր անում՝ դրական կամ բացասական, երկուսի համար էլ հուզվում էր և չէր սիրում, երբ իրեն գովերգում էին իր ներկայությամբ:

Շատ էր սիրում, որ մարդիկ խոսեն ճիշտ գրական լեզվով (մանավանդ ուսանողները և աշակերտները): Ահա մի դեպք. միասին գնում էինք թատրոն, տրոլեյբուսում երկու աղջիկ՝ աշակերտուհիներ, խոսում էին և իրար ասում, թե վաղը ինչ դասեր ունեն: Մեկն ասաց՝ «աշխարհ» (այսինքն՝ աշխարհագրություն), մյուսն ասաց՝ «թվաբ» (թվաբանություն), և՛ ռուսերեն էին խոսում, և՛ հայերեն: Վարպետն իր ձեռնափայտը շատ զգուշությամբ մեկնեց այդ աղջիկներից մեկին և ասաց. «Խոսեք մաքուր հայերենով՝ թվաբանություն, աշխարհագրություն: Կա՛մ խոսեք լրիվ ռուսերեն ու վերջացրեք ռուսերենով, կա՛մ հայերեն՝ հայերենով վերջացրեք, բայց, ցավոք, երկու լեզուներով էլ ճիշտ չխոսեցիք»: Մեկն այնպես նայեց զայրացած, բայց անմիջապես շիկնեց և կամաց ընկերուհուն ասաց՝ Դեմիրճյանն է: Եվ հաջորդ կանգառում անմիջապես իջան:

Նա շատ ուրախացավ, երբ իմացավ իմ մեծ տղայի ամուսնության լուրը: Ճիշտ է, այդ օրը չեկավ, բայց մյուս օրը եկավ և իմ մեծ հարսի հետ բավականին կիսվեց, իսկ իր մահից հետո Ռադիկի կինը՝ Հայկուշը, միշտ կապի մեջ է եղել Ավ. Բսահակյանի ընտանիքի հետ:

Մինչ այսօր էլ կան մարդիկ, որոնք ինձ անհամեստ հարց են տալիս Դեմիրճյանի տարիքի մասին: Ըստ երևույթին, դրանք դասվում են քաղքենիների շարքին: Ինչ խոսք, տարիքը մնում է տարիք, ո՞վ կարող է ժխտել 30 տարվա տարբերությունը, բայց չէ՞ որ նա Դեմիրճյանն էր, չէ՞ որ նա հանճար էր: Ես նրան երբեմն ասում էի քաշվելով՝ «Վարպե տ, ես Ձեզ մոտ մի փոքրիկ ճնճողուկ եմ իմ պատրաստվածությամբ, չէ՞ որ Դուք ավելի լավ երկրպագուներ ունեիք և նրանցից որդի կունենայիք, գուցե և գրող կլինեք Ձեր կինը, ա՛խ, այդ գաղտնիքն ուզում եմ իմանալ»: Վարպետը պատասխանում էր. «Ամենակարևորը պետք է լավ մարդ լինել, բայց այդ հարցը՝ ինչո՞ւ ընտրեցի քեզ, թող լինի վերջին անգամ, որ դու քեզ այդպես ընկճված զգաս: Դու իմ Գարունն ես, միշտ էլ կմնաս գարուն, ինքդ էլ վատ բանաստեղծություններ չես գրում»: Նա ծիծաղեց ու բարի հայացքով ինձ շոյեց, և դա մի աշխարհ էր ինձ համար: «Ես քեզ մի բան պատմեմ, իրական. ես Մոսկվայում էի (թիվը, ճիշտն ասած, չեմ հիշում, բայց Մարիա Միխայլովնան կար)»: Պատմեց, որ մեկի միջոցով ծանոթանում է մի տիկնոջ հետ (վաղուց է եղել), որն ունեցել է բարձրագույն կրթություն, շատ պատրաստված և գեղեցիկ կին է եղել: «Մոտավորապես որոշել ենք, որ գանք Երևան, – պատմում է Վարպետը, – նա առանձին կապրի՝ մինչև մեր հարցերի լուծումը...»: Մյուս օրը նրա ընկերուհուն Դեմիրճյանը հարցնում է, թե ի՞նչ տպավորություն է թողել նրա վրա (այդ կինը Մոսկվայի հայ էր): Նա Վարպետին ասում է. «Ես չեմ կարող նրա տպավորությունն անկեղծ չասել: Նախ՝ ասաց՝ տարիքային մեծ տարբերություն կա, բայց գրող է, և ես շատ հակում ունեմ լավ հագնվելու, պետք է Վարպետին հասկացնես, որ վաղը ինձ համար (մինչև Երևան գնալը) գեղեցիկ կոշիկներ և զգեստներ գնի»: [Պատմում եմ այնպես, ինչպես ինձ է պատմել 1941 թ. դեկտեմբերի 21-ին, երբ մենք վառելիք չունեինք, մանդայում կրակ էինք արել, կողքը նստել, Վիզենը դեռ չկար (նա ծնվել է 1943 թ., հունվարի 5-ին): Այդ օրը նա ինձ նվիրեց «Գարուն» բանաստեղծությունը]: «Առավոտյան այդ կինը զանգեց, որ գա, և միասին նախաճաշենք, – պատմում է Դեմիրճյանը: – Եկավ: Ես շատ բարձր տրամադրությամբ նրան ընդունեցի և ասացի. «Մեր Երևանը Դուք շատ կհավանեք»: Նա ասաց. «Ես մեկ անգամ եղել եմ, շատ վաղուց»: Նախաճաշից հետո նրան ասացի. «Գնանք որոշ գնումներ կատարենք Ձեզ համար՝ մինչև Երևան գնալը»: Նա այնպես ուրախացավ, ու բարձր տրամադրությամբ գնացինք Մոսկվայի ԳՈՒՄ-ը: Նախ՝ ես նրան տարա կոշիկների բաժին, ասացի՝ ընտրեք մի քանի զույգ և ինչպիսին Ձեզ դուր կգա: Վերջրեց երկու

զույգ կոշիկ, որից հետո գնացինք հագուստեղենի բաժինը, և ասաց. «Ես ուզում եմ այնպիսին ունենալ, որ Երևանում ոչ մեկը չունենա»: (Դա այնքան տհաճ էր ինձ համար), բայց ես իմ անելիքը գիտեի: Մի խոսքով, ամեն ինչ գնեցինք, ու խանութից վերադառնալիս ասաց. «Տանենք հյուրանոց, հետո դուրս գանք»: Ասացի. «Ո՛չ, ես շտապ տեղ ունեմ գնալու, տարեք Ձեզ մոտ, Երևան գնալուց ես Ձեզ իմաց կտամ նախօրոք: Դեռ երկու օր ինձ չգանգեք. ես զբաղված եմ»: Եկա հյուրանոց, նույն օրը տոմսակ վերցրեցի ու վերադարձա Երևան: Հանձնարարեցի հյուրանոցի ադմինիստրատորին, որ տիկինը գա՛ ինձ հարցնելու, իմ նամակը փոխանցի իրեն: Փակ ծրարը թողեցի ու անմիջապես նույն օրը մեկնեցի Երևան: Ծրարի մեջ գրել էի. «Բնչ Ձեր ընկերուհուն ասել էիք, որ ինձ ընդունում եք միայն իբրև գրողի, գիտեմ: Ձեր ցանկացածները գնեցի, Երևան գալու մասին ինչ խոսել էինք, մոռացե՛ք. այլևս մեր մեջ ամեն ինչ վերջացած է»:

Անցավ մի քանի օր: Հեռախոսը զանգում է, վերցնում եմ և լսում նրա ձայնը. «Ես եկել եմ հյուրանոց, խնդրում եմ, անցնեք ինձ մոտ կամ ես կգամ Ձեզ մոտ. Ձեր գրած նամակը ինձ խիստ վիրավորել է, և ես ճիշտ չեմ վարվել և չէի կարծում, որ իմ մտերիմ ընկերուհին կարող է Ձեզ ամեն ինչ պատմել, այլևս նման բան չի կրկնվի»: Ես ասացի. «Ո՛չ Դուք կգաք և ո՛չ էլ՝ ես»: Ահա և բոլորը: Չեմ սիրել, չեմ սիրում այն մարդկանց, որոնք ձգտում են նյութականին, ես սիրում եմ մեծ հոգու տեր մարդկանց, ինչպես մեր և քո սիրելի Մարիա Միխայլովնան է»: (Միակ դժբախտությունն այն է, որ իմ քույրը՝ Վարսենիկը, և Մարիան իրար տանել չեն կարող):

Վարպետն ինձ զգուշացրեց, եթե քույրը գալիս է երեխային տեսնելու (Վիզենին), չասեմ Մարիային, եթե Մարիան է գալիս, չասեմ Վարսենիկին: Ես այդպես էլ անում էի:

Վարպետն անչափ սիրում ու հետաքրքրվում էր Մարիայի տղայով: Նրա որդին էլ հրաշալի մարդ էր, ուներ լավ կին ու մի սիրունիկ աղջիկ:

Երբ ես ինձ կաշկանդված էի զգում (դե, Մարիա Միխայլովնան զարգացած, կարդացած մանկավարժ անձնավորություն էր), ինձ լավ էր հասկանում և միշտ ասում էր. «Դուք ոչ մեկի կարծիքը հաշվի միք առնի, միայն Վիզենին լավ նայեք, որպեսզի առողջ լինի և Դերենիկի ազգանունը շարունակի»: Եվ ինքն էլ Վիզենին շատ էր սիրում: Ավագ տղայիս էլ: Եթե որևէ բանի կարիք ունենար, մեծ տղաս անմիջապես կաներ:

Երբ որևէ տեղ էին հրավիրում, միշտ սեղանի ծայրին էր նստում: Իմ հյուրերն աշխատում էին նրան սեղանի մեջտեղում տեղ տալ, բայց նա ասում էր. «Ո՛չ, եթե մի բան լինի, այնտեղից դուրս պրծնելն ավելի հեշտ է»:

Երբ 1953 թ. ես, փոքրիկ Վիզենը և Վիզենի դայակը գնում էինք Կիս-լովոդսկ, ես հիվանդ էի (սիրտս), Վարպետը եկավ մեզ ուղեկցելու, իսկ ես մոռացել էի ինձ հետ վերցնել «վալերիաննի կաթիլներ»։ Այդ ժամանակ Վարպետը շփոթվեց, բայց մեզ հետ նույն կուպեում էր պրոֆ. Պետրոսյանը, շատ կատակասեր մարդ, գլուխը հանեց պատուհանից և ասաց. «Դե, Դերենիկ, ոչ մի կապլի, եթե ես նրա մոտ եմ, նա շատ լավ կզգա»։ Վարպետը ժպտալով ասաց. «Դե իմացիր, լավ տեղ կհասցնես»։

Վարպետն աշխատում էր «Մեսրոպ Մաշտոցի» վրա (Դ. Դեմիրճյանի այս վեպն անավարտ է – Լ. Ա.) և երբեմն ասում էր. «Այնքան թերթերին ու ամսագրերին հողվածներ եմ գրում, որ չեմ կարողանում «Մաշտոցը» վերջացնել։ Մեկ էլ ուզում եմ մինչև «Մաշտոցի» ավարտելը գրել շինարարների մասին։ Ոչ ոք չի գրում, որ այսպիսի շենքեր են կառուցում»։

Երանի հիմա լիներ ու տեսներ, թե ինչ շենքեր ու բարձրաբերձ տներ են կառուցվում։

1942 թ. հունվար ամսին մեծ եղբայրս (երաժիշտ Մաթևոս Ավետիսյանը, որին շատ լավ գիտի անվանի գրող Սերո Խանզադյանը) Դեմիրճյանի հետ շատ մտահոգ գրուցում էին Հայրենական պատերազմի մասին։ Եղբայրս հարց տվեց Վարպետին. «Ի՞նչ եք կարծում, այս ահեղ ու անսպասելի պատերազմն ինչո՞վ կավարտվի, մենք կհաղթե՞նք»։

Դեմիրճյանը, մի պահ լռելուց հետո, ասաց. «Ռուս ժողովուրդը կհաղթի»։

Վարպետը շատ էր ցանկանում արու զավակ ունենալ, որը իր ազգանունը կշարունակի ու որի անունը կդնի Վիզեն. այդ անունը նրա համար շատ թանկ էր. «Իսահակյանն էլ Վիզեն ունի, ես էլ պետք է Վիզեն ունենամ»։ Եվ իրոք, նրա իղձը կատարվեց, այդ նույն թվին՝ 1943 թ., Էդվարդ Խոջիկի կինն էլ նույն պալատում էր պառկած, որտեղ ես (հրաշալի կին էր, կիրթ և շատ մարդկային՝ Մարգոն)։ Նա էլ ունեցավ տղա՝ Բագրատիկը, ես՝ Վիզենը։ Եվ այդ ծանր պահերին թե՛ Խոջիկը, թե՛ Դեմիրճյանը, եթե մի լավ բան ձեռք էին գցում, անմիջապես բերում էին հիվանդանոց՝ մեզ։ Դեմիրճյանը բերեց մի քանի մանդարին, իսկ դա արդեն մեծ բան էր պատերազմի ժամանակ։ Ես ու Մարգոն միասին կերանք։

Մի քանի խոսք փոքրիկ Վիզենի մասին. ծնվել է 1943 թ. հունվարի 5-ին, Վիզենի կինը 1945 թ. ծնված է, փետրվարի 17-ին, Դեմիրճյանի ծննդյան օրը։ Վիզենն ունի երկու աղջիկ։ Դեմիրճյանի ցանկությունը կատարվեց. ասում էր՝ իմ ազգանունը կտաք։ Վիզենի կինն ազգությամբ ռուս է, հոյակապ գիտի հայերեն, երեխաներին տվեց հայկական մտուր-մանկապարտեզ, երեխաները լավ հայերենին տիրապետելուց հետո ընդունվեցին ռուսական դպրոց։ Վիզենն աշխատում է որպես մանկավարժ, վերջացրել է մանկավարժական ինստիտուտը, իսկ կի-

նր՝ պետհամալսարանի մեխֆակը, աշխատում է որպես ինժեներ Մերգելյանի ինստիտուտում: Բազմակողմանի զարգացած, շնորհքով ու լավ դաստիարակ է, սիրող մայր ու ամուսին: Մեծ աղջիկը շատ է ընդունակ (քաշել է պապիկին), խոսում է գրական ոուսերենով և հայերենով: Լավ կլիներ, եթե Դեմիրճյանը ողջ լիներ և տեսներ, թե ինչ անուշիկ թոռնիկներ ունի և ինչ հիանալի հարս: Երևի Վիգենն էլ հետագայում հոր մասին իր հուշերը կգրի՝ որքան հիշում է (դե, 14 տարի ապրել է հոր հետ):

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ (Գարուն)
Երևան, Կալինինի փող. 29,
1-ին մուտք, 1-ին հարկ, բն. 1: